

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1. Қазақстан халқы Ассамблеясының хроникасы. - // Менің Елім. - 2009 - № 1.
2. Этносаралық келісімнің казакстандық үлгісі : ҚР мемлекеттік ұлттық саясаты. - // Менің Елім. - 2009 - №1.
3. Назарбаев Н. Тәуелсіз Қазақстан-біздің ең қымбат, ең асыл құндылығымыз! / Н.Назарбаев. - // Ақиқат. - 2010 - №11.
4. Елбасы және Ассамблея: Татулық пен келісім жолы.-// Егемен Қазақстан. 29 сәуір 2019 ж.
5. Назарбаев Н. Ұлттық бірлік - біздің стратегиялық тандауымыз / Н. Назарбаев. - // Ақиқат. - 2009 - № 12.
6. Алдабергенов А. Қазақстан Республикасы Парламентіндегі Қазақстан халқы Ассамблеясының өкілдігі / А. Алдабергенов, М. Асланов. - Әділ сот.- 2009.- №6.

ҚАЗАҚСТАН ХАЛҚЫ АССАМБЛЕЯСЫНЫҢ ДАМУ ТАРИХЫ

Күзенбаева А.Қ., Қасым А.Т

Ғылыми жетекшісі: т.ғ.м., оқытушы Орынбекова Р.Ж.

Академик Е.А.Бөкетов атындағы Қарағанды университеті.

riza-janibekovna@mail.ru

Қарағанды қ.

Бүгінгі таңда Қазақстанда 138-ге жуық этномәдени бірлестіктер бар, олар облыстық деңгейде де, қалаларда да жұмыс істейді. (Қазақстан халқы Ассамблеясының мәліметтері бойынша). Негізінде этномәдени бірлестіктер этномәдени өзін-өзі басқарудың негізгі тасымалдаушылары болып табылады және соңғы уақытқа дейін жекелеген этностардың мәдениеті мен тілін дамыту мен сақтаумен ғана айналысқан мемлекеттік институттар болып табылады. Этномәдени орталықтар өздерінің ұлттық мүдделерін білдіру үшін облыстық деңгейдегі «халық ассамблеялары» деп аталатын арнайы мемлекеттік мекемелерге өз өкілдерін жібереді, олар өз кезегінде Қазақстан халқы жалпы ассамблеясына делегаттарды тағайындайды [1, 17 б.].

Қазақстан халықтарының Ассамблеясы 1995 жылғы 1 наурызда Нұрсұлтан Назарбаевтың жарлығымен құрылды. Оны құрудағы мақсат - мәдени орталықтарды үкіметтің қарауына алу және жағымсыз көріністерді ығыстыру, этномәдени өзін-өзі басқару. 10-шы жылы ассамблея атауының өзгеруі (Халық Ассамблеясынан Қазақстан халқы Ассамблеясына дейін) ең алдымен Қазақстан халқының этникалық әртүрлілігіне қарамастан бірлігін білдіруі керек еді. Қазақстан халқы Ассамблеясы кеңесші орган болып табылады және Қазақстан Республикасы Президентіне есеп береді. Қазақстан халқы Ассамблеясының қызметі заң жобаларын әзірлеуге және Қазақстан Республикасындағы мемлекеттік ұлттық саясатты іске асыруға бағытталған. Этносаралық қатынастар саласы, республикадағы қоғамдық-саяси тұрақтылықты қамтамасыз ету және мемлекет пен азаматтық институттардың өзара іс-қимылының тиімділігін арттыру үшін негізделген. 2007 жылғы мамырда Қазақстан Республикасының Конституциясына өзгерістер мен толықтырулар енгізілді, одан кейін Қазақстан халқы Ассамблеясы Қазақстан конституциялық орган мәртебесіне ие болды. Ассамблея өз қатарынан Парламент Мәжілісінің 9 депутатын сайлау құқығын алды, бұл оның қоғамдық-саяси маңызын арттырды. 2008 жылғы 20 қазанда Президент Республикасының Қазақстан «Қазақстан халқы Ассамблеясы туралы» Қазақстан Республикасының Заңына қол қойды, оған сәйкес ол елдің саяси жүйесінің толыққанды субъектісіне айналды, оның өмірін реттейтін құқықтық база айқындалды. Заңның 3-бабына сәйкес, Ассамблеяның негізгі міндеті «Қазақстандық патриотизмге негізделген Қазақстандық азаматтық бірегейлікті және бәсекеге қабілетті ұлтты қалыптастыру процесінде Қазақстан Республикасында ұлтаралық келісімді

қамтамасыз ету.» (Қазақстан Республикасының 2008 жылғы 20 қазандағы № 70-IV Заңы) [1, 17-18б.].

Қазақстан көпұлтты мемлекет болып табылады. 2009 жылғы соңғы халық санағы бойынша Қазақстанда титулды ұлт болып табылатын қазақтардан басқа 130 басқа ұлт өкілдері өмір сүреді. Бұл ретте қазақтар халықтың басым бөлігін (66,48%) құрайды. Олардан кейін орыстар (20,61%), өзбектер (3,11%), украиндар (1,64%), ұйғырлар (1,45%), татарлар (1,15%) және т.б. [1,10 б.].

Кеңес Одағы кезінде (1922-1991) Қазақстан кеңестік ұлт саясатының құрбаны болды. Қазақстанда мақсатты түрде халықтар достығы зертханасын құрды. Мысалы, 1931-1940 жылдар аралығында Қазақстанға КСРО-ның батыс бөлігінен 509 мың еңбекші-мигрант. 1930-31 жылдары ұжымдастырудан зардап шеккен Ресейден 250 мыңдай адам келді. Отызыншы жылдардың аяғында Қазақстанға Еділ бойынан он мыңдаған немістер, Қиыр Шығыстан корейлер, сондай-ақ Батыс Украина мен Белоруссияның батыс облыстарынан поляктар жер аударылды. 40-жылдардың басында, әсіресе 1943-44 жылдары Қазақстанға «жағымсыз адамдардың» едәуір бөлігі жер аударылды. Оларға Солтүстік Кавказ халықтары, атап айтқанда қарашайлар, балқарлар, қалмақтар, шешендер, ингуштар және қырым татарлары кірді. 1944 жылы наурызда Шешен-Ингуш Автономиялық Кеңестік Республикасы (ШАКР) жойылғаннан кейін Қазақстанға 89 мыңдай шешен және ингуш отбасылары, жалпы саны 406-400 адам күшпен көшірілді. Сонымен қатар Қазақстанға 1 миллионнан астам немістер жер аударылды. Екінші дүниежүзілік соғыс аяқталғаннан кейін 1954 жылы Коммунистік партияның бірінші хатшысы бастаған тың жерлерді игеру науқанына байланысты Қазақстанға негізінен Кеңес Одағының еуропалық бөлігінен 2 миллионға жуық адам қоныс аударды [2,15 б.].

Қазақстанға қазақ емес ұлт өкілдерін күштеп қоныстандыру қазақтардың жалпы халық санындағы үлесінің түбегейлі қысқаруына әкелді. 1926-1939 жылдар аралығында қазақтардың саны 20,5 пайызға кемісе, орыстар 20 пайызға өсті. Бұл кездегі этникалық қазақтар санының азаюына 1930 жылдардағы қазақтардың ұжымдастыру мен күштеп отырықшы өмір сүруі салдарынан 1 миллион 750 мыңдай қазақтың қырылуы да әсер етті. 1959 жылғы халық санағы бойынша қазақтардың үлес салмағы небәрі 30% болса, орыстар халықтың басым бөлігін құрап, 42,7% құрады. Тек 1970 жылдары ғана қазақтар мен орыстардың сандық арақатынасы қазақтардың пайдасына өзгере бастады. Бұған қазақ отбасыларының табиғи өсімінің жоғарылауы және республикалар арасындағы миграцияның күшеюі себеп болды. 1970 жылдары қазақ отбасындағы 18 жасқа дейінгі балалардың орташа саны 5,7 болса, бір орыс отбасына 3,8 баладан келеді. Бір жанұядағы бала санының айырмашылығы 1978 жылдан 1989 жылға дейін қазақтар санының 23,5%-ға артуына, ал орыс халқының үлесі 3,9%-ға азаюына әкелді [3, 9 б.].

Алайда этникалық құрамдағы қазақтар үлесінің айтарлықтай өсуі 1990 жылдары орын алды. Бұған, бір жағынан, этникалық орыстардың Қазақстаннан жаппай қоныс аударуы, екінші жағынан, этникалық қазақтардың тарихи отанына жаппай оралуы ықпал етті.

Этникалық орыстардың эмиграциясына келетін болсақ, БҰҰДБ деректері бойынша тек 1991-2004 жылдар аралығында Қазақстаннан 3 154 400-ден астам адам көшіп келген. Көптеген бақылаушылардың пікірінше, 1990 жылдары қазақтар мен орыстар арасындағы этносаралық қатынастардың немесе экономикалық қанаудың нашарлауы болған жоқ. Көптеген зерттеулер көрсеткендей, 1990 жылдардағы Ресей эмиграциясының негізгі себебі отбасылық жағдайлар мен жұмыс орнын ауыстыру болды, ал «ұлттаралық қатынастардың нашарлауы» арасында аз ғана пайызы көшуге себеп болды. Алайда 2000-шы жылдары орыс эмигранттарының көңіл-күйі өзгерді, олардың көпшілігі қазақ тілі мемлекеттік тіл мәртебесін алғаннан кейін олардың саяси және мәдени мәртебесінің нашарлауын күткенін және онымен бірге балалары тілге тиек болады деген қорқынышты атап өтті.

Екінші жағынан, 1991 жылдан бері мемлекет тарапынан қолдау тапқан этникалық қазақтардың атажұртына оралуы қазақ халқының сандық өсуіне ықпал етті. Тәуелсіздік тұсында Қазақстаннан тысқары жерде, дүние жүзінің 40-тан астам еліне шашырап кеткен 5

миллионға жуық этникалық қазақтар өмір сүрді, ең көп саны Өзбекстанда (1,5 миллион), Қытайда (1,5 миллион), Ресейде (1 миллион), Түрікменстанда (100 мың). Моңғолияда (130 мың), Қырғызстанда (45 мың), Түркияда (10 мың), Ауғанстанда (440 мың) және Иран (15 мың) елдерінде болды. Олардың көпшілігі 1930 жылдары ашаршылық пен ұжымдастырудан сақтану үшін елден қашқан қазақ отбасыларының ұрпақтары еді. 1991 жылы тәуелсіздік алғаннан кейін-ақ Қазақстан үкіметі шетелде тұратын этникалық қазақтарды тарихи отандарына оралуға шақырды. Сонымен бірге үкімет этникалық қазақтардың елге оралуы орыс жұмыс күшінің жаппай эмиграциясын толықтырып, патшалық Ресей мен патшалық Ресей тұсындағы орыстандыру саясатының кесірінен үлкен зардап шеккен ұлттық мәдениет пен тілдің қайта жандануына ықпал етеді деп күтті. Жалпы, 2016 жылдың тамыз айына дейін Қазақстанға шамамен 267 944 отбасы немесе 972 719 этникалық қазақ көшіп келген. Оларды ресми түрде оралмандар деп атайды.

Қазақстан халықтары ассамблеясының халықаралық байланыстары дамуда, мұны БҰҰ Бас хатшысы Кофи Аннанның Қазақстанға сапары сенімді түрде растады. Қазақстан халықтары Ассамблеясының қазақ қоғамындағы рөлін жоғары бағалады. Ұлттық-мәдени бірлестіктердің жетекшілерімен кездесуде ол: «Республика көптеген басқа елдерге үлгі бола алады. Қазақстан халықтары Ассамблеясының қызметі арқасында Қазақстанды құрайтын түрлі этникалық, мәдени, діни топтар. ұлы халық өз өміріне әсер ететін маңызды шешімдер қабылдау процесіне қатыса алады.»-деді [1, 226.].

Қазақстан халықтары Ассамблеясы мен БҰҰ-ның Қазақстан Республикасындағы Тұрақты өкілдігі жыл сайын БҰҰ-ның халықаралық күнін бірлесіп атап өту жақсы дәстүрге айналды.

Қазақстан этносаралық қақтығыстардың алдын алу, республикадағы бейбітшілік пен тұрақтылықты нығайту мәселелерін шешуде, сондай-ақ Орталық коммуникациялар қызметінде ЕҚЫҰ аз ұлттар істері жөніндегі Жоғарғы комиссары институты мен Қазақстан халықтары Ассамблеясының бірлескен қызметіне үлкен мән береді. Азия аймағы және еуразиялық кеңістікте [1,26 б.].

Қазақстан халықтары ассамблеясы Қырғызстан халықтарының ассамблеясымен, Ресей және Саха (Якутия) Республикасы халықтарының ассамблеясымен, Татарстанның, Челябині облысының ұлттық мәдени бірлестіктерімен, Шетелдермен достық және мәдени байланыстар қоғамымен ынтымақтастық жасайды.

Жоғарыдан таңылған бұрынғы идеологиялық жүйенің күйреуімен рухани құндылықтардың басымдығы басым болды. өмірдің өзі дамытып, уақыт сынынан өтті. Олар ұлттаралық келісімнің, бірлік пен халықтар достығының негізіне негізделе бастады. Осындай көзқараспен ғана белгілі бір халықтың игі дәстүрін, әдет-ғұрпын жаңғыртуда, оның төл мәдениетін, тілін, шығармашылық ұстанымдарын дамытуда табысқа сенуге болады [2, 12 б.].

Сонау 1990 жылдың қазан айында Өскеменде Шығыс Қазақстандық азаматтық халықаралық «Бірлік» қозғалысы құрылып, оның жарғысы қабылданды. Декларация және сайланған үйлестіру кеңесі. Қозғалыстың арқауы бұрыннан бар болған, бірақ әрқайсысы өз алдына бөлек тұрған ұлттық бірлестіктер болды. 1991 жылы қаңтарда «Бірлік» қозғалысының баспа басылымы «Наша газетаның» бірінші саны жарық көрді [2.11 б.].

Аххакулиева Гүльнара Атаивна Түркімен мәдени орталығының төрағасы: Ассамблея маған, Қазақстан азаматына қазақ, түрікмен мәдениеттері мен елімізде тұратын барлық этностардың мәдениетінің бір бөлігі болуға мүмкіндік берді. Ассамблея маған азаматтық қоғам құрылымдарына сүйене отырып, Қазақстанда демократияны орнату үдерісіне тікелей қатысуға мүмкіндік берді. Ассамблея маған Түрікменстан қазақ диаспорасының өкілдерімен шығармашылық байланыс орнатуға мүмкіндік берді. Қазақстан халықтары ассамблеясының іс-шараларына қатысу менің кәсіби деңгейімді кеңейтуге мүмкіндік берді.-деп пікір қалдырды [3, 8 б.].

Барон Александр Иосифович, «Мицва» еврей мәдени орталығының төрағасы: Белгілі болғандай, 1988 жылдың өзінде КОКП Орталық Комитетінің арнайы қаулысынан кейін барлық одақтас республикаларда ұлттық мәдени орталықтар құрылды. Мемлекет

ыдырағаннан кейін кеңестік интернационализммен болған оқиғаны еске түсіруге тұрарлық емес деп ойлаймын.-дейді.

Еуразиядағы ең көпұлтты елдердің бірі – тәуелсіз Қазақстанда дүниеге келген ұлттық қоғамдық бірлестіктер этносаралық келісім идеясына жаңа көзқарастың үлгісі болып табылады. Жаңа, өйткені ғасырдың соңғы онжылдығында бәріміз бейбітшіліктің шынайы құндылығын білдік.

Қазақстандық «Мицва» қауымдастығы 1992 жылы құрылған. Сонымен қатар басқа да мәдени орталықтар құрылды. Бүгін біз бәріміз Қазақстан халықтарының Ассамблеясымыз.

Бұл шын мәнінде ұлттық қозғалыстардың дамуы үшін саяси емес, моральдық, өркениетті негіз болып табылатын ұйым. Қазақстан ТМД елдерінің ішінде бірінші болып бірігу қажеттілігін түсінді, бірінші болып шағын диаспораларға баламалы болу мүмкіндігін берді. Бұл үлгіні кейін ТМД-ның басқа елдері де ұстанды [3, 32 б.].

Қазақ халқының кең пейілділігінен, тағдырдың жазуымен осынау қатал жағдайда өлкеге аттанған әрбір жанға құшақ жая есік ашқан, қазақ халқының мінезінен халықтар арасындағы достық туындап отыр. Өйткені, әр өлкеден өз еркімен, өз ерікінсіз көшіп келген адамдар қаншама. Алғашқы зерттеушілер, қоныс аударғандар немесе қуғын-сүргін құрбандары болған жандар, бүгінде Қазақстанда біртұтас, отбасы ретінде бірге өмір сүруде. Қазақтың байырғы жері ежелден түрлі себептермен – көптеген халықтардың тарихи, саяси, әлеуметтік өкілдерін қабылдап келгенін тарих дәлелдеді.

Осыдан бірнеше ғасыр бұрын қазақ даласында еркін адамдар пайда бола бастады. Мұнда бос жер іздеп, патша империясының шекарасын қорғауға шақырған орыс шаруалары мен казактары қоныстанды. Өткен ғасырдың өзінде ұйғырлар мен дүнгендердің үлкен көші-қоны болды. Столыпіндік реформалар кезінде қазақ даласына бақытты өмір сүру үшін орыс, украин, белорус, болгар, поляк иммигранттарының үлкен толқыны қоныс аударды. Бұл дегеніміз қазақ халқының ерекше қонақжайлығының көрінісі

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1. Маркус К., Бейменбетов С., Абдираимова Г., Бурханова Д., Серикжанова С., Шарипова Д., Касымова Д., Шаповал Ю. Сосуществование этнических групп в Казахстане.- Алматы., 2017-2018.
2. Дымок О. Мы, народ Казахстана.- Астана., 2004.
3. Барон А.И. История. Память. Люди. Материалы IX Международной научно-практической конференции. Алматы., 2019.

ЖАҢА ҚАЗАҚСТАН ҚҰРЫЛУЫНДАҒЫ АССАМБЛЕЯНЫҢ РӨЛІ

Самбулатова М.Н.

Ғылыми жетекшісі: т.ғ.к., доцент Туякова А.Е.

«ESIL University» мекемесінің университеті

Электрондық адресі: madinasambulatova651@gmail.com

Астана қ.

Қазақстан халқы Ассамблеясы - 1995 жылғы 1 наурызда Қазақстан Республикасының Президентінің Жарлығымен құрылған Мемлекет басшысы жанындағы консультативті-кеңесші орган. Бүгінде Ассамблея ел Президенті Төрағалық ететін конституциялық орган болып табылады. Бұл оның ерекше мәртебесін айқындайды.

2008 жылғы 20 қазанда Қазақстан Республикасының «Қазақстан халқы Ассамблеясы туралы» Заңына қол қойылды.

Ассамблеяның негізгі міндеттері: